

Onderzoek naar begeleidingsopvattingen

Willemien Hoogerwaard

Universiteit Twente

Binnen een promotieonderzoek naar leren op de werkplek van Blokhuis (2003) is een richtlijnenkaart ontwikkeld. In een opleidingsorganisatie wordt de student begeleid door een praktijkinstructeur (Blokhuis & Nijhof, 2004). De richtlijnenkaart is ontwikkeld om dit begeleidingsproces en daarbij het leerproces van de student op de werkplek beter te laten plaats vinden. De implementatie van deze richtlijnen is mogelijk afhankelijk van begeleidingsopvattingen. In deze onderzoeksopdracht is aandacht besteed aan deze opvattingen van begeleiders en staat instrumentontwikkeling centraal. Gebleken is dat het initiële instrument (interviewleidraad) omgezet kan worden naar een 'eindinstrument' (vragenlijst) voor afname op grotere schaal. De uitslagen van de pilot-interviews zijn gebruikt om items te formuleren. Tezamen met resultaten uit aanvullend literatuuronderzoek en overleg met een expert is een dergelijk instrument ontwikkeld. Door afname van dit instrument kunnen 'begeleidingsprofielen' worden geschetst. Deze profielen kunnen als indicator voor het gebruik van de richtlijnenkaart dienen, zowel als 'barrière' of als 'facilitator'. Daarnaast kan het instrument worden ingezet in verschillende andere contexten van begeleiden op de werkplek. Inzicht in en bewustwording van begeleidingsopvattingen kan ook van nut zijn bij de verdere ontwikkeling van competenties van begeleiders.

Inleiding¹

Op 1 januari 1996 is de Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB) van kracht geworden. De hoofddoelstelling die ten grondslag lag aan het wetsvoorstel is te omschrijven als: “het tot stand laten komen van een geheel van gedifferentieerde onderwijsvoorzieningen op het terrein van het beroepsonderwijs en volwasseneducatie, dat beantwoordt aan de maatschappelijk en individuele vraag naar beroepsonderwijs en volwasseneducatie. De voorzieningen moeten enerzijds kunnen bijdragen aan een adequaat opleidingsniveau en dienen anderzijds voldoende toegankelijk te zijn” (Stuurgroep Evaluatie WEB, 2001).

In de WEB wordt het begrip ‘beroepspraktijkvorming’ (bpv) geïntroduceerd met als definitie: “het onderricht in de praktijk van het beroep” (art. 1.1.1). De beroepspraktijkvorming is een essentieel onderdeel van elke beroepsopleiding, ongeacht de leerweg of het niveau (art. 7.2.8)

Ondanks het belang van de beroepspraktijkvorming in het beroepsonderwijs blijkt uit evaluatieonderzoek (Stuurgroep Evaluatie WEB, 2001) dat er nog het nodige te verbeteren valt. Onderzoek naar verbetering van de beroepspraktijkvorming is daarom van belang.

In 2001 is Blokhuis gestart met een promotieonderzoek naar leren op de werkplek in het beroepsonderwijs (Nijhof, 2000). Hij voert zijn promotieonderzoek uit binnen de afdeling Curriculumtechnologie voor Beroep en Bedrijf (CBB) van de faculteit Gedragswetenschappen, Universiteit Twente. Dit onderzoek heeft als doel de effectiviteit van begeleiding en daarmee leren op de werkplek in het beroepsonderwijs te verbeteren. Dit wordt beoogd door een set ‘richtlijnen voor begeleiden’ te ontwikkelen en in te voeren. Deze set richtlijnen is bedoeld voor personen binnen leerbedrijven die verantwoordelijk zijn voor de directe begeleiding van leerlingen uit het beroepsonderwijs. Er wordt verwacht dat met behulp van deze richtlijnen het begeleiden, en daarmee samenhangend het leren van leerlingen, optimaler zal plaatsvinden. Om te onderzoeken in welke mate opvattingen van begeleiders invloed hebben op het gebruik van deze richtlijnen is een instrument ontwikkeld.

Dit artikel beschrijft een deelonderzoek van het promotieonderzoek dat is gericht op het ontwikkelen van een instrument voor het meten van begeleidingsopvattingen onder de deelnemende praktijkbegeleiders.

Onderzoeksvragen

Zoals beschreven richt dit onderzoek zich op het ontwikkelen van een instrument om begeleidingsopvattingen te meten. Er is veel literatuur op het gebied van meten van opvattingen, echter betreft dit voornamelijk docentopvattingen (o.a. Pajares, 1992, Trigwell & Prosser, 2004). In de veronderstelling dat begeleidingsopvattingen op een zelfde manier gemeten kan worden zijn deze verschillende vormen van instrumenten onderzocht. Hieruit volgt de eerste onderzoeksvraag:

1. Welk instrument is het meest geschikt om begeleidingsopvattingen te meten?

Na ontwikkeling van een dergelijk instrument zal gekeken worden of aan de hand van de antwoorden van deze interviews door middel van formalisatie² een nieuw instrument ontwikkeld kan worden. Dit is afhankelijk van de gebruikte terminologie in de antwoorden. Hieruit volgt de tweede onderzoeksvraag:

2. Is het mogelijk door middel van formalisatie een nieuw instrument te ontwikkelen?

¹ Met dank aan prof. dr. W.J. Nijhof van de faculteit Gedragswetenschappen voor de begeleiding bij dit onderzoek.

² Formalisatie betekent hier: de juiste of vaste vorm geven. Aan de hand van gebruikte terminologie in antwoorden van de pilot-interviews wordt getracht deze in een vaste vorm te gieten en een nieuw instrument voor het meten van begeleidingsopvattingen te ontwikkelen.

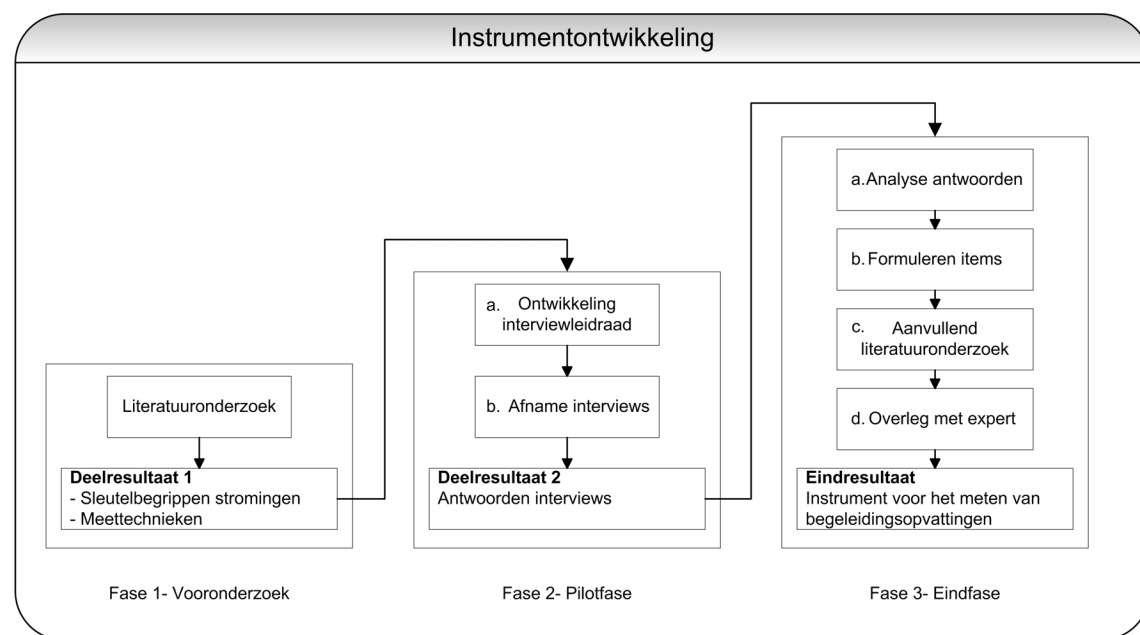
Theoretisch kader

Diverse onderzoeken zijn gedaan naar opvattingen binnen het onderwijs. Hierbij gaat het vooral om opvattingen van docenten over doceren en leren. Pajares (1992) beweert dat het gedrag van docenten gewoonlijk consistent is met veronderstellingen waar ze vanuit gaan. Volgens Borg (2001) spelen opvattingen niet alleen een belangrijke rol bij doceren en begeleiden, maar ook in het dagelijks leven (Borg, 2001). Opvattingen helpen mensen zin te geven aan hun omgeving en hebben invloed op de manier waarop nieuwe informatie opgevangen, geaccepteerd of afgewezen wordt. Volgens Zanting e.a. (2003) worden begeleiders door onderzoek naar opvattingen zich bewust van hun achterliggende redenen voor hun manier van begeleiden. Net als leerkrachten kunnen begeleiders voordeel hebben van dit bewustzijn. Kennis over eigen opvattingen baant een weg voor reflectie en creëert mogelijkheden voor verandering en professionele groei. Hiermee wordt mede het belang van dit onderzoek verklaard.

In de lijn van het onderzoek naar leren op de werkplek van Blokhuis (2003) zijn in dit onderzoek drie belangrijke stromingen in de leerpsychologie geoperationaliseerd aan de hand van sleutelbegrippen. De stromingen zijn; het behaviorisme, het cognitivisme en het sociaal constructivisme. Het behaviorisme wordt getypeerd door sturing op gewenst gedrag vanuit de docent. Modelling, oefening en feedback spelen een belangrijke rol. Het cognitivisme zet informatieverwerkingsprocessen centraal. De student is actief betrokken bij het proces van informatieverwerking, waarbij de koppeling met voorkennis en bijvoorbeeld het werken met modellen en schema's een belangrijke rol speelt. Bij het sociaal constructivisme speelt vooral het sociale aspect van kennisverwerving een grote rol. Studenten construeren eigen kennis met behulp van hun sociale omgeving. Motivatie komt expliciet vanuit de student en reflectie neemt een belangrijke plaats in.

Methode

Om duidelijk te maken hoe het onderzoeksproces is verlopen, is dit weergegeven in Figuur 1. Het model bestaat uit 3 fasen; vooronderzoek, pilotfase en eindfase. Elk van deze fasen bestaat weer uit een aantal deelfasen. In het vervolg van dit artikel zullen aanpak en eventuele resultaten van deze deelfasen worden besproken.

Figuur 1. Procesmodel instrumentontwikkeling

Respondenten

Ten behoeve van instrumentontwikkeling is in de pilotfase een interview afgenomen bij vijftien begeleiders werkzaam bij het Medisch Spectrum Twente, een van de cases uit het promotieonderzoek van Blokhuis. Dit betreft verpleegkundigen van verschillende niveaus verspreid over verschillende afdelingen binnen dit ziekenhuis. Vijf van hen hebben BBL-studenten begeleid en tien van hen BOL-studenten. Zes van hen behoorden tot de experimentele groep en heeft de richtlijnenkaart ontvangen, acht van hen heeft dit niet en behoorde tot de controlegroep. De werkervaring binnen het MST in deze groep varieerde van 2 tot en met 28 jaar en het aantal jaren ervaring in het begeleiden van studenten van 0 tot en met 25 jaar.

Procedure

Dataverzameling en - analyse

Vanuit de literatuur zijn drie belangrijke stromingen onderzocht (fase 1 in figuur 1): behaviorisme, cognitivisme en sociaal constructivisme. Inhoudsanalyse van hoofdthema's waar het betreffende instrument op wordt gebaseerd, is noodzakelijk om tot een gefundeerd instrument te komen. Om te weten te komen op welke manieren begeleidingsopvattingen gemeten kunnen worden, is een aantal technieken onderzocht. Naast de bekende technieken als interviewen en observatie zijn q-sort en concept mapping onderzocht. Deze analyses hebben geresulteerd in een interviewleidraad³, bestaande uit meerkeuzevragen gevold door een 'waarom'- en een 'hoe'- vraag (fase 2a in figuur 1). Aan de hand van deze gestructureerde interviewleidraad zijn interviews afgenomen (fase 2b) bij een selectie begeleiders, verspreid over een experimentele en een controle groep. De interviews zijn uitgevoerd door twee personen⁴. Ze zijn uitgevoerd als onderdeel van een groter interview over de implementatie van het begeleidingsinstrument en vonden plaats aan het eind van een onderzoeksperiode van 12 weken. Aan de hand van de uitslag van deze interviews is gekeken naar de mogelijkheid door middel van formalisatie een nieuw instrument te ontwikkelen. Antwoorden van de afgenomen interviews⁵ zijn geanalyseerd (fase 3a). Na de pilotfase zijn in de definitieve ontwerpfase hieruit items geformuleerd (fase 3b). Samen met aanvullend literatuuronderzoek (fase 3c) en overleg met expert prof.dr. W.Nijhof (fase 3d) is hieruit een instrument om begeleidingsopvattingen te meten, het eindresultaat van dit onderzoek ontwikkeld⁶.

Resultaten

Deelresultaten

Uitgangspunt voor het 'eindinstrument' waren de drie stromingen; behaviorisme, cognitivisme en sociaal constructivisme. Items in het instrument vertegenwoordigen sub-constructen van deze drie stromingen. De twee constructen 'rol van de leerling' en 'rol van de docent' zijn onderverdeeld in totaal tien sub-constructen. Dit resultaat van de literatuurstudie is te zien in tabel 1 (zie ook figuur 1, resultaat fase 1). Daarnaast is er een aantal items voor het construct motivatie ontwikkeld. Dit construct is apart genomen, omdat het niet onderscheidend weer te geven is onder de drie stromingen.

Het tweede deelresultaat is het resultaat van fase 2, de interviewuitslagen. Dit betreft antwoorden op de vragen uit de interviewleidraad. In fase 3 zijn deze geanalyseerd en gebruikt om items te ontwikkelen voor het 'eindinstrument'.

³ De interviewleidraad is opvraagbaar bij de auteur.

⁴ Interviews zijn door dhr. F. Blokhuis en door de auteur uitgevoerd.

⁵ De resultaten van de interviews zijn per persoon uitgewerkt en zijn opvraagbaar bij de auteur.

⁶ Zowel het complete instrument als de verantwoording van items is opvraagbaar bij de auteur.

Stroming	Construct	Sub-construct
Behaviorisme	Rol van de leerling Rol van de docent	Externe sturing Gewenst gedrag, Shaping Modelling Oefening & feedback
Cognitivisme	Rol van de leerling Rol van de docent	Actieve informatieverwerking Koppeling voorkennis Herhaling
Constructivisme	Rol van de leerling Rol van de docent	Reflectie Actieve kennisconstructie Sociaal leren
	Motivatie	Extrinsiek Intrinsiek

Tabel 1. Verdeling (sub)constructen per stroming

Eindresultaat

Onderstaande tabel bevat een aantal items van het 'eindinstrument'. Als voorbeeld is hier een aantal items behorend bij het subconstruct 'sociaal leren' weergegeven. Een belangrijk kenmerk van sociaal leren, is leren samen met anderen. Dit gebeurt onder andere door middel van discussie, samenwerken in groepen en samen zoeken naar een oplossing voor problemen. Na de operationalisatie van dit sub-construct zijn items geformuleerd, zoals te zien in tabel 2. Bij het formuleren van deze items is de rol van de leerling als uitgangspunt genomen.

Ik vind dat...
1 ... leren een sociaal proces is waarin collega's en/of medestudenten erg belangrijk zijn
2 ... je het meest leert door dingen gezamenlijk te bediscussiëren
3 ... studenten het meest leren als zij bij verschillende collega's meekijken, deze vergelijken en vervolgens hun eigen werkwijze uitzoeken
4 ... de student vooral eerst zelf aan de slag moet gaan met een taak, voordat hij samen met collega's naar de oplossing op zoek gaat

Tabel 2. Items voor 'sociaal leren'.

Zoals te zien in tabel 2 is item 4 negatief geformuleerd ten aanzien van 'sociaal leren'. Door zowel positieve als negatieve items in het instrument op te nemen, wordt een antwoordtendentie naar een bepaalde kant van de vragenlijst (positief dan wel negatief), ongeacht de inhoud van de vraag geminimaliseerd (Spector, 1992). Het negatief aantal items is niet gelijk aan het aantal positieve om dubbele ontkenningen te voorkomen. De ontwikkeling van elk item heeft op een zelfde wijze als geschetst plaats gevonden. Uiteindelijk is een 'eindinstrument' met 62 items ontwikkeld. De opgenomen items zijn als het volgt verdeeld; 24 items voor het behaviorisme, 13 voor het cognitivisme, 19 voor het sociaal constructivisme en 6 voor motivatie. Er is gekozen voor een meerpuntsschaal, welke meer betrouwbaar is dan een dichotome schaal. Hierdoor zijn meer gevarieerde items mogelijk, worden eventuele fouten gemiddeld, zijn antwoorden preciezer, en wordt inconsistentie in antwoorden door de tijd heen wordt verminderd (Spector, 1992).

Conclusies en aanbevelingen

Terugkomend op de eerste onderzoeksvraag: *'Welk instrument is het meest geschikt om opvattingen van begeleiders te meten?'* kan het volgende geconcludeerd worden.

Vanuit literatuur zijn er verschillende manieren genoemd om opvattingen van docenten te meten, zoals interviews (Swanborn, 1994), observaties (de Pelsmacker & Van Kenhove, 2002), maar ook andere technieken zoals Q-sort (Oosthoek, 1985) en concept mapping (Novak & Gowan, 1984). Voor het meten van opvattingen van begeleiders in de pilotfase is gebruik gemaakt van de interviewtechniek in het onderzoek van Blokhuis (2003). Deze techniek is hier gekozen om naast vragenlijsten meer verdieping te kunnen aanbrenge en de achterliggende redenen van het gebruik van de richtlijnen te achterhalen. Daarnaast is interviewen een geschikte manier om het verschil in gebruik van de richtlijnen tussen controle- en experimentele groep te expliciteren. Bij het tweede instrument is er gekozen voor een vragenlijst met items door middel van een Likertschaal. De verantwoording hiervan is te vinden bij het antwoord op de tweede onderzoeksvraag.

De tweede onderzoeksvraag *'Is het mogelijk door middel van formalisatie een nieuw instrument te ontwikkelen?'* kan positief beantwoord worden. Met behulp van antwoorden van de eerste pilotinterviews, aanvullend literatuuronderzoek en overleg met een expert is een 'eindinstrument' ontwikkeld. Dit instrument bevat items af te nemen door middel van een Likertschaal. Er is gekozen voor een dergelijk instrument omdat deze vorm meer geschikt is om snel op grote schaal af te nemen dan interviews. Rekening houdend met de context (drukte op de werkvloer) en in verband met de complexiteit van het formaliseren van antwoorden van de pilot-interviews is er gekozen voor een tamelijk korte vragenlijst met items te beantwoorden van 'geheel mee eens' tot 'geheel mee oneens'. De vragenlijst is daarom snel in te vullen en gemakkelijk te begrijpen.

Dat begeleiders handelen naar hun opvatting is een veronderstelling die volgens verschillende auteurs (o.a. Borg, 2001, Pajares, 1992 in Hoogerwaard, 2005) voor waar aangenomen kan worden. Opvattingen van begeleiders zouden dus van invloed kunnen zijn op het gebruik van de richtlijnenkaart. Door afname van het ontwikkelde instrument zal een beeld geschetst worden van begeleidingsopvattingen van begeleiders. Voor elke begeleider kan hierdoor een 'opvattingsprofiel' onderscheiden worden. Blokhuis (2003) veronderstelt dat een optimaal gebruik van de richtlijnen, zoals door hem bedoeld het leerproces op de werkplek bevordert. Om te achterhalen of begeleidingsopvattingen bevorderend of belemmerend werken op de implementatie van deze richtlijnen, is het in dit kader aan te bevelen de volgende onderzoeksvraag te onderzoeken:

Is er een verband tussen opvattingen van begeleiders en de mate waarin de richtlijnen gebruikt worden? Zijn de opvattingen van begeleiders een 'barrière' of 'facilitator' met betrekking tot de implementatie van de richtlijnen?

De richtlijnenkaart bestaat uit verschillende elementen van alle drie de stromingen, aangezien elke stroming wel goede punten in zich heeft. Dit uit zich vooral op richtlijnniveau. Op basis van het opvattingsprofiel van een begeleider en het gebruik van de kaart op richtlijnniveau kunnen er dus conclusies getrokken worden ten aanzien van het verband tussen opvatting en gedrag in deze context. Aangezien opvattingen mede het gedrag bepalen, zijn eerder besproken profielen niet alleen nuttig voor het onderzoek van Blokhuis, maar kunnen deze in verschillende situaties waardevol zijn. Binnen LOW zijn er namelijk tal van leerbedrijven die werken met het begeleiden van studenten. Door inzicht te krijgen in opvattingen van begeleiders kan het leerproces op de werkplek beter worden ingericht en zo de effectiviteit van het leren op de werkplek worden verbeterd.

Anderzijds kan het instrument dienen om bewustwording bij begeleiders te kweken over hun eigen opvattingen. Kennis over opvattingen kan hulp bieden bij de verdere ontwikkeling van competenties van begeleiders, doordat het een weg baant voor reflectie en mogelijkheden creëert tot professionele groei.

Discussie

Interviews zijn afgenomen door twee verschillende personen. Hier ligt een gevaar voor de intercodeur-betrouwbaarheid aangezien elke onderzoeker bewust of onbewust op eigen wijze de resultaten kan beïnvloeden. Swanborn (1994) noemt kwalitatief onderzoek interpreterend onderzoek, aangezien er altijd sprake blijft van de interpretatie van de onderzoekers. Dit blijkt ook uit dit onderzoek. Interviewantwoorden zijn geïnterpreteerd door de auteur en vervolgens zijn hieruit items geformuleerd. Door operationalisatie vanuit literatuur en overleg met een expert is de intersubjectiviteit vergroot. De uitwerking van de interviews voorleggen aan de geïnterviewden had de intersubjectiviteit nog meer kunnen verhogen, maar door tijdgebrek heeft dit niet plaats gevonden.

Aangezien de pilotinterviews uit zeer weinig items bestonden zijn de resultaten niet bruikbaar voor het opstellen van zogenaamde 'begeleidingsprofielen'. De resultaten van deze interviews zijn uitsluitend gebruikt ten bate van instrumentontwikkeling.

Conclusies over de betrouwbaarheid van het instrument kunnen pas getrokken worden na het meten van de interne consistentie aan de hand van Cronbach's Alpha (Swanborn, 1994). Volgens Spector (1992) is een instrument pas betrouwbaar als elke schaal, een groep items die hetzelfde moet meten, een alpha van minstens .70 heeft. Om de validiteit van het instrument te bepalen, kan een factoranalyse plaats vinden. Eventueel zou er dan voor de afzonderlijke subschalen die uit deze factoranalyse kunnen ontstaan ook een betrouwbaarheid uitgerekend kunnen worden.

Onduidelijk is nog, indien er begeleidingsprofielen te onderscheiden zijn, hoe bruikbaar deze zijn. De vraag is of men in de praktijk wel in staat is iets met deze profielen te doen en op welke manier dit dan zou moeten plaats vinden. Moet men het leerproces aanpassen aan de opvattingen of moet iemand zijn opvattingen wijzigen naar de manier waarop het leerproces wordt vormgegeven? Kan iemand zijn opvattingen überhaupt wel wijzigen? Op dit gebied is nog meer onderzoek nodig.

In een vijfpuntsschaal bestaat er onder andere het gevaar van een tendentie zich niet uit te spreken en te kiezen voor neutrale antwoordalternatieven (Hoogstraten, 1999).

Een ander discussiepunt is generaliseerbaarheid. Dit instrument is ontwikkeld in een bepaalde context; vaak een één op één relatie van begeleider en student. Daarnaast zijn er diverse factoren die invloed kunnen hebben op het gedrag en wellicht ook de opvatting van begeleiders, zoals de organisatiecultuur en collega's. In een ziekenhuissituatie is er bijvoorbeeld veel minder mogelijkheid te oefenen met taken dan in een andere organisatie, aangezien men met patiënten werkt. Ook is er in de ene organisatie veel meer onderling contact met collega's dan in de andere.

Referenties

- Blokhuis, F.T.L. (2003). *Designing effective learning at the workplace*. Enschede: Universiteit Twente.
- Borg, M. (2001). Teachers' beliefs. *ELT journal*, 55 (2), pp. 186-188.
- Hoogerwaard, W. (2005). *Opvatting = uitvoering? Een literatuurstudie naar begeleidingsopvattingen over leren op de werkplek* In press.
- Hoogstraten, J. (1999). *De machteloze onderzoeker*. Meppel: Boom.
- Oosthoek, J.K. (1985). *Effecten van de leeromgeving, een sociaalpsychologisch onderzoek naar factoren die de rechtsopvatting van studenten beïnvloeden*. Utrecht: universitaire drukkerij-Rijksuniversiteit Utrecht.
- Nijhof, W.J. (2000). *Effectiviteit van leren op de werkplek*. Den Haag: NWO/ PROO.
- Novak, J. D., Gowan, D.B. (1984). *Learning How to Learn*. New York: Cambridge University Press.
- Pajares, M.F. (1992). Teachers' beliefs and educational research: cleaning up a messy construct. *Review of educational research*, 62 (3), pp. 307-332.
- Pelsmacker, de, P., Kenhove, van, P. (2002). *Marktonderzoek. Methoden en toepassingen*. Apeldoorn: Garant.
- Spector, P.E. (1992). *Summated rating scale construction- an introduction*. London: Sage Publications.
- Stuurgroep Evaluatie WEB (2001). *De WEB: naar eenvoud en evenwicht: eindrapport van de stuurgroep WEB*.
- Swanborn, P.G. (1994). *Methoden van wetenschappelijk onderzoek*. Amsterdam: Boom.
- Trigwell, K, Prosser, M. (2004). Development and use of the approaches to teaching inventory. *Educational Psychology review*, 16 (2), pp. 409-424.
- Zanting, A., Verloop, N., Vermunt, J.D. (2003). Using interviews and concept maps to access mentor teachers' practical knowledge. *Higher Education* (46), pp. 195-214.